

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СПАДКУВАННЯ ЗА КОДЕКСОМ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА 1804 р.

Сирко М. В.

*Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Дана стаття присвячена дослідженню особливостей інституту спадкування Франції XIX ст. на підставі історико-правового аналізу статей Цивільного кодексу Наполеона Бонапарта. Для досягнення даної мети проаналізовано види, підстави та порядок спадкування за Цивільним кодексом Франції 1804 р.

Ключові слова: спадкове право, Кодекс Наполеона Бонапарта, цивільно-правові норми.

Постановка проблеми. Становлення в Україні ринкових економічних відносин зумовлює необхідність кардинального реформування як цивільного законодавства в цілому, так і окремих його складових, зокрема спадкового права як підсистеми цивільно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері спадкування. Надзвичайно важливим у науковому обґрунтуванні відповідних законодавчих реформ являється досвід провідних європейських держав, близьких до України за формою правління та типом правової системи. Саме такою державою є Франція, в історії права якої помітну роль відіграв цивільний кодекс 1804 р., відомий також як Кодекс Наполеона. Цей документ містив низку цікавих статей, які визначали підстави та порядок спадкування, тому потребує детальнішого аналізу в цій частині.

Стан дослідження. Від часу свого прийняття Кодекс Наполеона перебував в епіцентрі наукової уваги дослідників різних держав Європи та інших континентів світу. Звісно, основний інтерес щодо нього був зосереджений у Франції, про що свідчать праці Г. Капітана, М. Планіоля, Г. Шода та ін. Водночас він користувався певною зацікавленістю і в східноєвропейських учених – А. Довгерт, В. Захватаєва, Г. Лаврова, А. Мончинського, К. Суйки-Зелінської, Б. Тищика та ін. Натомість питання спадкових правовідносин за цивільним кодексом Франції 1804 р. в українській правничій історіографії продовжує бути малодослідженим, тому потребує спеціального аналізу.

Відтак метою цієї статті є виявлення історико-правових особливостей правової регламентації спадкування за Кодексом Наполеона.

Виклад основного матеріалу. Французька демократична революція 1789 р. започаткувала новий етап суспільного розвитку в Європі, на якому пріоритет надавався принципам свободи та рівноправності, а не привілеям за походженням, титулом тощо. Оскільки Франція виступала в цьому процесі ініціатором глобальних цивілізаційних змін, вона потребувала прийняття нового законодавства, яке б відповідало духу цієї епохи. В умовах республіки ці законодавчі розробки нерідко зводилися до

безкінечних схоластичних дискусій між політичними діячами, які підтримували кардинально протилежні точки зору. Відтак створення нового галузевого законодавства стало можливим саме в період імперії за правління Наполеона Бонапарта.

Як видається, особливо цінною для світової історії права була кодифікація цивільного права Франції початку XIX ст. Після тривалого обговорення в Державній Раді, з врахуванням зауважень і пропозицій Касаційного і апеляційного судів, а також після проходження кодифікаційним проектом спеціальної процедури його затвердження в законодавчих органах, Законом від 30 вантажа XII р. (21 березня 1804 р.) був введений в дію звід законів цивільного права Франції під назвою «Цивільний кодекс французів». Через три роки, приймаючи до уваги заслуги Наполеона, а також і ту обставину, що кодекс почав діяти на території інших країн, завойованих його армією, цей правовий документ був названий Кодексом Наполеона [1, с. 848].

Цивільний кодекс Франції 1804 р. складався із загального вступу, трьох книг і 2281 статті. Структурно книги кодексу поділялися на титули, розділи, підрозділи, а ті в свою чергу – на статті. Книги кодексу формувалися за предметним критерієм, внаслідок чого отримали такі назви: «Про осіб», «Про майно і різні види власності», «Про способи набуття власності». Така структура відповідала системі римського приватного права: особи, речі, зобов'язання, спадкування [2, с. 392]. З огляду на ці фактори структуру Цивільного кодексу Франції 1804 р. можна вважати класичним прикладом інституційної системи побудови кодексу.

Аналізуючи статті Кодексу Наполеона, можна дійти висновку, що спадкове право ще не було в той час самостійним цивільно-правовим інститутом. Спадкування розглядалося тогочасними французькими законодавцями лише як один із способів набуття права власності, внаслідок чого спадково-правові норми були розміщені разом із зобов'язально-правовими в третій книзі кодексу. Попри це, процес виокремлення спадкового справа в самостійний інститут цивільного права був уже розпочатий, адже питанням спадкування був присвячений окремий титул 1 згаданої книги, який мав назву «Про спадкування». Однак у цьому титулі було передбачено тільки спадкування за законом, а спадкування за заповітом – в іншому титулі [3, с. 105 – 106].

У ст. 718 зазначалося, що спадщина відкривається у разі біологічної чи громадянської смерті спадкодавця [4, с. 49]. Якщо біологічна смерть – поняття цілком для сучасних правознавців, то громадянська смерть на поточний момент є певним архаїзмом. У постреволюційній Франції громадянська смерть була заходом кримінальної відповідальності за деякі злочини (насамперед, проти), встановлювалася судовим рішенням і полягала у повній втраті особою її правосуб'єктності. Інакше кажучи, її статус прирівнювався до померлої людини, тому належне їй майно ставало предметом спадщини. Правовий інститут громадянської смерті діяв у Франції до 1854 р. [3, с. 105 – 106].

Встановлювалося два види спадкування: за законом і за заповітом. При спадкуванні за законом майно спадкодавця успадковували його діти та дружина (чоловік), а при їх відсутності – родичі по низхідній або висхідній лінії. Цікаво, що Кодекс Наполеона при спадкуванні за законом передбачав спадкові черги аж до дванадцятого ступеня спорідненості [5, с. 333]. Цікаво, що людина, яка перебувала зі спадкодавцем у законному шлюбі на момент його смерті (чоловік, дружина), допускалася до спад-

кування тільки у випадку, коли в спадкодавця не було родичів, згаданих раніше. Таке незручне становище цієї людини (насамперед, вдови) пояснювалося продовженням дії середньовічного підходу до розуміння того, що майно повинно залишатися в межах однієї родини [3, с. 110]. Певні елементи такого підходу до обмеження спадкових прав іншого учасника подружжя можна знайти і в законодавствах стародавніх Греції та Риму [6, с. 42 – 43].

При спадкуванні родичами дальших черг майно розподілялося на дві рівні частини: одну отримували родичі по батькові, а іншу – по матері. Не мали права успадковувати майно особи, засуджені за заподіяння смерті спадкодавцеві чи за замах на його життя; ті, хто зводил неправдиві наклепи про вчинення спадковцем злочинів; повнолітній спадкоємець, який мав інформацію щодо вбивства спадкодавця та не повідомив її органам влади [2, с. 395]. Спадкувати майно (навіть у випадку їх зазначення у заповіті) також не мали права: лікарі та аптекарі, що лікували спадкодавця від хвороби, через яку він помер; священнослужителі (їх вважали духовними лікарями); опікуни, якщо їх підопічний помер у малолітньому віці [3, с. 111].

Позашлюбні діти при спадкуванні за законом мали право лише на половину тої частки майна, яку усадковували діти, народжені у шлюбі. Однак це відбувалося лише у випадку узаконення (усиновлення) їх батьками, а якщо цього не було зроблено, то вони не мали жодних прав на спадкове майно [2, с. 395]. У дореволюційній Франції позашлюбні діти поділялися на дві категорії: позашлюбні діти шляхетських родин і нешляхетських родин. Позашлюбні діти в не шляхетських родинах не мали прав на спадкування майна своїх батьків. Натомість бастарди (позашлюбні діти шляхетських і королівських родин) попри своє сумнівне походження користувалися відповідними шляхетськими привілеями та наділялися майновими правами на спадщину, хоч і обмеженими. Вони навіть спадкували герб шляхетського роду свого батька, хоч і з перехресною чорною смугою [7, с. 352]. У період 1789 – 1804 рр. усі позашлюбні діти були зрівняні у спадкових правах із дітьми, народженими у шлюбі [8, с. 43]. Отож, Кодекс Наполеона став на позицію компромісу між доревольюційним і пострєволюційним підходами щодо визначення спадкових прав позашлюбних дітей.

Цивільний кодекс Франції 1804 р. передбачав юридичний механізм спадкового заступництва. Він полягав у тому, що коли спадкоємці перших черг (діти, брати, сестри) помирали ще до смерті спадкодавця, замість них спадщину отримували їхні діти. Їх спадкова частка вираховувалася таким чином, що сума їхніх часток повинна була дорівнювати розміру спадщини, яку мав би успадкувати їх батько чи мати [3, с. 390]. Кодекс Наполеона не містив поняття спадкової трансмісії (коли спадкоємець помирає після смерті спадкодавця, однак перед прийняттям спадщини), однак із ст. 781 [3, с. 395] випливає те, що в таких випадках наступали такі ж юридичні наслідки, як і в спадковому заступництві.

Як зазначалося, спадкування за заповітом не було включено в титул 1 третьої книги цивільного кодексу 1804 р. Це може свідчити, насамперед, про те, що тогочасна французька юриспруденція не відносила поняття спадкування за законом і за заповітом до рівно порядкових, проводячи чітку межу між цими цивілістичними конструкціями. Натомість бачимо, що правове регулювання спадкових відносин за заповітом відбулося в титулі 2 цієї книги, який мав назву «Про дарування між живими

людьми та заповіти». Отож, французький законодавець фактично прирівняв заповіт до дарування з тою відмінністю, що за договором дарування передача майна відбувалася ще за життя дарувальника, а за заповітом – вже після смерті заповідача.

Безумовно, всебічне дослідження правової природи заповіту за цивільним кодексом Франції 1804 р. було б неповним без герменевтичного аналізу законодавчої дефініції заповіту. Так, згідно ст. 895 Кодексу Наполеона, «заповітом є акт, за яким заповідач розпоряджався на час, в якому його вже не буде, усім своїм майном або його частиною, і мав можливість його відкликати» [4, с. 79]. Зі змісту цитованої статті зрозуміло те, що заповіт був актом, однак не договором, що зрештою можна сказати і про дарування (ст. 894). Відтак дарування разом із заповітом були в тогочасній Франції проміжним цивільно-правовим субінститутом між спадковим і зобов'язальним правом.

За Кодексом Наполеона заповіти поділялися на три види: приватні (написаний власноручно спадкодавцем і містив його підпис), публічний (укладений нотаріусом у визначеній формі) та таємний [3, с. 111]. У випадку укладення таємного заповіту заповідач писав його власноручно, запечатував і передавав нотаріусу в присутності шести свідків. Коли заповіт укладав військовослужбовець, він передавав його керівнику батальйону чи іншому вищому офіцеру в присутності двох військових комісарів або одного комісара та двох свідків. Присутність двох свідків вимагалася також у разі укладення заповітів на кораблях. На військових кораблях заповіти приймали військовий командир корабля спільно з іншим вищим офіцером. На цивільних кораблях заповіти приймав писар спільно з капітаном або власником корабля [3, с. 419 – 421].

Хоча цивільний кодекс Франції 1804 р. істотно розширив свободу заповітів, він так і не дозволив заповідати цим документом усе майно, як це було в Англії. Якщо у спадкоємця була одна дитина, народжена у шлюбі, він мав прав заповідати половину свого майна, якщо дві дитини – третину майна, а якщо три чи більше – тільки четвертину майна. Майно, яке залишилося в цій законній частці спадкового майна, розподілялося порівну між дітьми спадкодавця [2, с. 395].

Ст. 896 Кодексу Наполеона забороняла застосування в заповіті фідейкоміса [4, с. 79], тобто заповідання усього майна одній дитині, якщо в спадкодавця їх було дві чи більше. Інститут фідейкомісу зародився у Стародавньому Римі та полягав у тому, що за заповітом спадкоємець зобов'язувався передати успадковане майно третій особі. Як правило, обсяг такого майна не повинен був перевищувати $\frac{3}{4}$ спадщини [9]. У Середньовічній Франції зміст фідейкоміса істотно змінився: спадкодавець передбачав у заповіті передання усього майна лише до одного зі своїх спадкоємців, а інших позбавляв права на спадщину. Як правило, він заповідав це майно лише старшому сину, внаслідок чого виник принцип майорату. Такий спосіб спадкування дозволяв протягнути багатьох століть зберігати цілісність шляхетських маєтків. У 1743 р. на підставі королівського ордонансу такий спосіб спадкування був санкціонований на законодавчому рівні. Проте ці положення були скасовані у пост революційний період, що виразилося у відповідних рішеннях Конвенту 1792 р. [3, с. 113 – 114]. Як бачимо, за правління Наполеона Бонапарта продовжувалася післяреволюційна заборона фідейкоміса.

Якщо більшість європейських кодексів цивільного права дозволяли спадкодавцям встановлювати певні умови своїм спадкоємцям щодо поділу його спадщини і формування її часток (наприклад, ст. 608 ЦК Швейцарії 1912 р.), то за Кодексом Наполеона

це заборонялося. Навіть у випадку поділу майна при спадкуванні родичами дальших черг ст. 832 Кодексу Наполеона вказувала формувати частки спадкового майна, наскільки це можливо однакових розмірів [10, с. 240 – 241].

Прийняття спадщини за цивільним кодексом Франції 1804 р. передбачало дотримання певних формальностей. Відкриття та прийняття спадщини відбувалося в місцевому суді першої інстанції. Ніхто не мав права бути змушеним до прийняття спадщини. Від імені малолітніх спадкоємців спадщину приймали їх батьки чи опікуни. Вважалося, що навіть коли спадкоємець відмовлявся від спадщини на користь іншого спадкоємця чи всіх спадкоємців, він спочатку повинен був спадщину прийняти. Предметом спадкування були майнові права та дворянські титули. У разі прийняття спадщини спадкоємці спадкували також борги спадкодавця, які розподілялися між ними пропорційно до спадкових часток. Якщо один із спадкоємців отримував будинок, обтяжений іпотекою, він мав право вимагати в судовому порядку включити її в загальний перерозподіл боргів між спадкоємцями. Ст. 795 встановлювала строк три місяці для складання інвентаря (опису спадкового майна), який був обов'язковою умовою для прийняття спадщини [3, с. 395 – 397].

Після спливу часу для укладення інвентаря, а відтак – прийняття спадщини, спадкове майно вважалося вимороченим. Суд першої інстанції на вимогу зацікавлених осіб або прокурора призначав куратора вимороченого спадкового майна. Він відповідав за складання інвентаря спадщини, утримання майна в належному стані, своєчасну виплату боргів спадкодавця за рахунок його майна, а також перевірку даних про новозаявлених або невідомих спадкоємців і їх аргументи щодо пропуску строку прийняття спадщини [4, с. 79]. (якщо такі аргументи були істотними, суд міг поновити їх спадкові права).

Таким чином, можна зробити висновок, що цивільний кодекс Франції 1804 р. приділяв значну увагу правовому регулюванню спадкових відносин, однак розглядав їх як другорядні щодо відносин власності, оскільки вони забезпечували перехід права власності від одних суб'єктів (спадкодавців) до інших (спадкоємців). Заборона фідейкомісу, обмеження спадкових прав позашлюбних дітей, віддалення у спадкових чергах учасників подружжя та інші правові норми свідчать про намагання тогочасних кодифікаторів віднайти баланс між дореволюційними та постреволюційними принципами правового регулювання. Хоча цей документ розрізняв спадкування за законом і за заповітом, сам заповіт не відносився до спадкового права, а вважався правочином, близьким до дарування, внаслідок чого вони перебували на межі спадкового та договірної права.

Список літератури:

1. Гражданский кодекс Наполеона (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В.Захватаев / Приложения 1-4 / Отв. ред. А.Довгерт. – К.: Истина, 2006. – 1008 с.
2. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.). – Львів: Світ, 2013. – 752 с.
3. Sójka-Zielinska K. Kodeks Napoleona. Historia i współczesność / Katarzyna Sójka-Zielinska. – Warszawa: Lexis Nexis, 2008. – 585 s.
4. Kodeks Napoleona, Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych / Wstępem opatrzył Andrzej Mączyński. – Warszawa: LexisNexis, 2008. – 534 s.

5. Захватаев В. Н. Кодекс Наполеона. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 800 с.
6. Фюстель де Куланж Н. Д. Древняя гражданская община. Исследование о культе, праве, учреждениях Греции и Рима / Ньюма Дени Фюстель де Куланж; Пер. с фр. Н. Спиридонова. – М.: Красанд, 2011. – 354 с.
7. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / Вадим Ададуров. – Львів: УКУ, 2002. – 412 с.
8. Planiol M. F. O spadkach / Marcel Fernand Planiol. – Warszawa: Hoesick, 1927. – 314 s.
9. Підпригора О. А. Фідеїкоміс [Електронний ресурс] / О. А. Підпригора // Режим доступу - <http://zakony.com.ua/juridical.html?catid=45955>
10. Chaude H. Le nouveau code civil Suisse dans l ' oeuvre de la codification modern. These pour le doctorat / Henry Chaude. – Paris, 1909. – 240 241 p.

Сирко М. В. Правовая регламентация наследование по кодексу Наполеона Бонапарта 1804 г. / М. В. Сирко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 1. – С. 295-301.

Данная статья посвящена исследованию особенностям института наследования Франции XIX века на основании историко-правового анализа статей Гражданского кодекса Наполеона Бонапарта. Для достижения данной цели проанализированы виды, основания и порядок наследования по Гражданскому кодексу Франции 1804 г.

Ключевые слова: наследственное право, Кодекс Наполеона Бонапарта, гражданско-правовые нормы.

LEGAL REGULATION OF INHERITANCE BY THE CODE NAPOLEON BONAPARTE 1804 R.

Syrko M. V.

Lviv National University named after Ivan Franko Lviv, Ukraine

This article is focuses on the study of features of the institution inheritance of the nineteenth century in France that is based on historical and legal analysis of the articles of the Civil Code of Napoleon Bonaparte. The inheritance law at the time wasn't independent civil legal institution. The inheritance law consider by the French legislature only as a way of property, resulting hereditary legal norms were put with obligation legal norm in the third book of civil code. Despite this, the separation process the inheritance law to the independent institute of civil law was already began. The given civil code spare considerable attention to regulation of the inheritance relations but consider them as secondary of property relations, because they provide transition right property from one subjects to another. To achieve this kind of analysis, reason and order of succession under the Civil Code of France 1804 year. It established two types of inheritance: by law and by will. When property inheritance by law legato inherited his children and wife (husband), if there is none – relatives in the ascending and descending lines. It is interesting that Civil Code Napoleon Bonaparte under intestate succession anticipated inheritance turn up to the twelfth degree relatives. The man that stay with the testator is legitimate at the time of his death (husband, wife), was allowed to inherit only in case when in the decedent did not have relatives. This embarrassing situation of human due to the continuation of the medieval approach to understanding that property must be within the same family. Also the Civil Code of France 1804 year provided a legal gear hereditary succession.

Key words: Inheritance Law, the Code Napoleon Bonaparte, civil law.

Spisok literaturi:

1. Grazhdanskiy kodeks Napoleona (Kodeks Napoleona) / Per. s frants. V.Zahvataev / Prilozheniya 1-4 / Otv. red. A.Dovgert. – K.: Istina, 2006. – 1008 s.
2. Tyschuk B. Y. Istoriya derzhavi i prava zarubiznyh krayin. Noviy chas (XVII st. – 1918 r.). – Lviv: Svit, 2013. – 752 s.
3. Sójka-Zielinska K. Kodeks Napoleona. Historia i wspolczesność / Katarzyna Sójka-Zielinska. – Warszawa: Lexis Nexis, 2008. – 585 s.
4. Kodeks Napoleona, Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Kodeks zobowiązań i inne przepisy obowiązujące w województwach centralnych / Wstępem opatrzył Andrzej Mączyński. – Warszawa: LexisNexis, 2008. – 534 s.

5. Zahvataev V. N. Kodeks Napoleona. – M.: Infotropik Media, 2012. – 800 s.
6. Fyustel de Kulanzh N. D. Drevnyaya grazhdanskaya obschina. Issledovanie o kulte, prave, uchrezhdeniyah Gretsii i Rima / Nyuma Deni Fyustel de Kulanzh; Per. s fr. N. Spiridonova. – M.: Krasand, 2011. – 354 s.
7. Adadurov V. Istoriya Frantsiyi. Korolivska derzhava ta stvorenniya natsiyi (vid pochatkiv do kintsya XVIII stolittya) / Vadim Adadurov. – Lviv: UKU, 2002. – 412 s.
8. Planiol M. F. O spadkach / Marcel Fernand Planiol. – Warszawa: Hoesick, 1927. – 314 s.
9. Pidoprigora O. A. Fideyikomis [Elektronniy resurs] / O. A. Pidoprigora // Rezhim dostupu - <http://zakony.com.ua/juridical.html?catid=45955>
10. Chaude H. Le nouveau code civil Suisse dans l'oeuvre de la codification modern. These pour le doctorat / Henry Chaude. – Paris, 1909. – 240 – 241 p.